Piotr Lewkowicz

Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego

Verso – o czym mówią strony odwrotne rękopisów Profesora Jana Muszkowskiego przechowywanych w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego

Spuścizna rękopiśmienna profesora Jana Muszkowskiego, zgromadzona w Sekcji Rękopisów Oddziału Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, trafiła tu w 1960 r. – jako dar jego córki prof. dr hab. Joanny Muszkowskiej-Penson¹.

Poszczególne elementy zespołu zostały zebrane i skatalogowane zgodnie z intencjami profesora, który notatkami umieszczanymi na okładkach i tecz-
kach z dokumentami jasno precyzował ich zawartość. Znaleźć tu możemy ma-
szynopisy jego prac opublikowanych (teksty dotyczące historii książki, teorii
bibliotekoznawstwa i nauki o książce, referaty), a także prace nieopublikowane
(projekty zarzucone, fragmenty włączone finalnie do innych tekstów), również
dokumenty związane z działalnością dydaktyczną Jana Muszkowskiego w Uni-
wersytecie Łódzkim, Radzie Książki, Ministerstwie Oświaty, czy też pisma
związane z ustanowieniem i działalnością I Kongresu Nauki Polskiej.

Przeglądając owe maszynopisy trudno nie zwrócić uwagi na ich strony od-
wrotne, często pokryte wcześniejszymi tekstami. Autor używał do pisanja for-
mularzy i pism urzędowych, poprzednich wersji własnych prac czy notatek
związanych z działalnością dydaktyczną i zapisków prywatnych. Praktyka ta,
charakterystyczna dla przedkomputerowej ery chronicznego braku papieru²,
a także swoiście pojmowana oszczędność materiału, spowodowały, że mamy na

¹ Do dokumentów zgromadzonych przez Jana Muszkowskiego, zapisanych pod numerami od 6534 do 6615 w inwentarzu Sekcji, dotrzeć można dzięki jej katalogowi alfabetycznemu.

² Zjawisko powstałe w okresie tuż powojennym, trwało w Polsce praktycznie do końca lat 80. ubiegłego stulecia.

stronach *verso* „oficjalnych” tekstów profesora wiele – siłą rzeczy – nieuporządkowanych i fragmentarycznych informacji dotyczących młodego Uniwersytetu Łódzkiego, działalności Zakładu Bibliotekoznawstwa, pracy naukowej i dydaktycznej Jana Muszkowskiego, jego lektur, problemów życia codziennego.

Zauważmy, iż autor – wykorzystując jako materiał piśmienniczy nowych prac kartki swoich wcześniejszych tekstów – jednocześnie odrzucał je, wykluczał z oficjalnego obiegu informacji, co zostało wyraziście uwidocznione skrupulatnym przekreśleniem przez profesora tych „starych” stron. Powstawały one sukcesywnie dla konkretnych celów: urzędniczych (formularze, pisma oficjalne, rewersy biblioteczne, zawiadomienia); naukowych (większe prace, artykuły, referaty); prywatnych (notatki, korespondencja), a przez działanie profesora stawały się już nie tyle „starymi”, co – „drugimi”, „odwrotnymi” stronami. Straciły swą ważność na rzecz tekstów późniejszych – z *recto*³ stały się *verso*⁴.

Recto to strony „oficjalne”, dopuszczone do użytku i konfrontacji z innymi „stronami oficjalnymi”. Powtórne wykorzystanie papieru sprawiło, że *verso* stron oficjalnych zostało magazynem pamięci – z całą swą różnorodnością treściową (przemieszane sprawy urzędowe i prywatne, administracyjne i naukowe) i materiałową (druki oficjalne, papier maszynowy). Magazyn ten chroniło znaczenie strony oficjalnej, Marcin Kula pisze, że nośniki pisemne są traktowane surowo – łatwiej ulegają likwidacji przy porządkowaniu, przeprowadzkach, zmianach właścicieli⁵.

Dystans czasowy powoduje zróżnicowanie hierarchii ważności i sposobu podejścia do artefaktów. Formularze służące administrowaniu gettem łódzkim w 1948 r. stały się makulaturą podlegającą ponownemu wykorzystaniu, recyklingowi. Dziś są dokumentem historycznym, oznaką działalności władz okupacyjnych, śladem Holocaustu.

Spisy wykładów i ćwiczeń prowadzonych w Katedrze Bibliotekoznawstwa szkicują obraz pracy ze studentami – przejaw żywego procesu dydaktycznego sprzed sześćdziesięciu lat. Rozkłady zajęć Zakładu pozwalają poznać nazwiska jego pracowników, tak osób trwale z nim związanych i z różną aktywnością wykonujących przez lata swe obowiązki, jak i zatrudnianych tu jedynie chwilowo, okolicznościowo, obecnych tylko *en passant*⁶ (Il. 1.).

³ *Rectus* (łac.) m.in. prawidłowy, właściwy, należyty.

⁴ *Verso* (łac.) m.in. obracać, przewracać.

⁵ M. Kula, *Nośniki pamięci historycznej*. Warszawa 2002, s. 63.

⁶ O Katedrze, wymieniając nazwiska pracowników pisały H. Więckowska, *Pierwsza w Polsce katedra bibliotekoznawstwa*. „Przegląd Biblioteczny” 1969, z. 2-3, s. 113-134 i H. Werno, *Katedra Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego 1946-1961*. „Roczniki Biblioteczne” 1961, s. 383-388, ukazał się także Wykaz pracowników Katedry w latach 1945-2006, w: *Historia i współczesność w ba-*

II. 1. Spis wykładów prowadzonych w Katedrze Bibliotekoznawstwa przez dr. Adama Łysakowskiego w roku akad. 1949/50

Źródło: Zbiory Sekcji Rękopisów Oddziału Zbiorów Specjalnych BUŁ.

Zapiski notujące nazwiska studentów, tok ich studiów, sposoby i przyczyny udzielania im pomocy finansowej (stypendia, prace bibliograficzne) to symptom ówczesnej *universitas doctorum et studentium*, wspólnoty nauczających i nauczanych – wolnej jeszcze od procedur parametryzacji wyników i osiągnięć, to wykładnik codziennej rzeczywistości, dowód gestu wsparcia.

daniach bibliologicznych : z prac Katedry Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego. Praca zbior. pod red. nauk. J. Koniecznej. Łódź 2007, s. 15-19.

Materiały zgromadzone w Sekcji Rękopisów BUŁ pod sygnaturą inwentarzową 6612, zawierają m.in. plany zajęć, spisy wykładów, pisma do dziekana Wydziału Humanistycznego UŁ i kierownika sekretariatu uczelni, które dają przegląd osób związanych z łódzką Katedrą Bibliotekoznawstwa w początkach jej funkcjonowania.

Obok prof. Jana Muszkowskiego znajdujemy jego bliskich współpracowników, zatrudnionych na stanowiskach asystentów w różnych okresach lat 1946-1953: dr Helenę Hleb-Koszańską, dr Janinę Pelcową, Jana Augustyniaka, Zdzisławę Brzozowską, Annę Czekajewską, Marię Dembowską, Anielę Mikucką i Witolda Nowodworskiego.

Wykłady specjalistyczne prowadzili: prof. dr Helena Radlińska *Teoretyczne podstawy badań czytelnich*, prof. dr Aleksander Birkenmajer *Księga rękopiśmienna*, prof. dr Bolesław Olszewicz *Zbiory kartograficzne*, doc. dr Alicja Simon *Zbiory muzykologiczne i Biblioteki muzyczne*, dr Alodia Kawecka-Gryczowa *Zasady inkunabulistyki i Stare druki*, dr Helena Więckowska *Nauka o rękopisach*, dr Adam Łysakowski *Katalog przedmiotowy dla zaawansowanych*, dr Wacław Budka *Papiernictwo*, Helena Grotowska *Literatura dla dzieci i młodzieży*, Wanda Dąbrowska *Sieć biblioteczna*, Maria Gutry *Biblioteki dziecięce*.

Wykłady z innych dyscyplin prowadzili profesorowie UŁ: Józef Chałasiński *Zarys socjologii*, Albert Dryjski *Psychologia doświadczalna dla nowowstępujących*, Aleksander Gieysztor *Zarys nauk pomocniczych historii*, Stanisław Ossowski *Wstęp do socjologii literatury*, Bogdan Suchodolski *Pedagogika*, Henryk Ułaszyn *Wiadomości wstępne dla początkujących sławistów i polonistów*.

W jednym ze sprawozdań dla sekretariatu UŁ prof. Muszkowski pisał: „Zakład nie posiada ani jednego pracownika administracyjnego.”

Zmieniające się adresy, pod którymi mieścił się Zakład oraz sale wykładowe i ćwiczeniowe, to także znak miasta jako ewoluującej, dynamicznej struktury, w której materializują się mechanizmy społeczno-ekonomiczne.

Wypełniane przez profesora rewersy biblioteczne są częścią historii polskich bibliotek uniwersyteckich, ale również śladem zamierzonej lektury, której świadectwa można poszukiwać w notatkach i w spuściznie naukowej. Fragmenty książek i artykułów mogą inspirować i wspomagać badaczy zdolnych je zidentyfikować z większymi całościami i dać nadzwyczajną okazję prześledzenia procesów powstawania tekstów.

Notatki służbowe, prywatne, korespondencja Jana Muszkowskiego – choć zaledwie ułamkowo i fragmentarycznie – dają przecież świadectwo jego obecności: dowodzą wartości jaką stanowiła dla niego rodzina; trybu i intensywności pracy, ukazują jak bardzo zajęтым był człowiekiem, ile odbywał rozmów i spotkań, a nawet – jakie miał plany urlopowe.

Dzisiaj – dzięki zachowaniu „odwrotnych” stron, będących niezwyklejmi nośnikami historii losów ludzi, spraw, rzeczy – możemy wrócić do „przekreślonej” przez profesora pamięci. Pamięci uzmysłowionej i odzyskanej – gestem naszego wyboru, bo – jak pisze Bogumił Koss-Jewsiewicki, kanadyjski historyk i afrykanista, analizujący społeczno-historyczne procesy pamięci: „Częściej niż się przyznaje, dziedzictwo jest raczej wybierane przez dziedziczących, niż otrzymywane”⁷.

Wieloaspektowe sprawozdanie z pobytu Jan Muszkowskiego w Łodzi zawarte na stronach odwrotnych rękopisów przechowywanych w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, pozwala na traktowanie ich na równi ze stronami *recto* i daje okazję ułożenia z nich swobodnie (choć niedowolnie) skomponowanej historii. Tego rodzaju, pozornie nonszalanckie, podejście do spuścizny profesora zdaje się usprawiedliwiać przekonanie wyrażone przez Christine Lavrence: „(...) pamięć to raczej działanie, polegające na przeszukiwaniu, sortowaniu i gromadzeniu, niż rezerwuar stałych emocjonalnych treści”⁸.

Przy tworzeniu „mapy pamięci” jej punktem wyjściowym mogą stać się zatem:

- ludzie (Jan Muszkowski, pracownicy i współpracownicy Zakładu, studenci, osoby, do których kierowano korespondencję);
- instytucje (Uniwersytet Łódzki, jego Zakład Bibliotekoznawstwa, wydawnictwa, Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, Rada Książki);

⁷ B. Koss-Jewsiewicki, *Doświadczenie, pamięć, wyobrażenie społeczne*, w: *Inscenizacje pamięci*. Pod red. I. Skórzyńskiej, Ch. Lavrence, C. Pépina. Poznań 2007, s. 7.

⁸ Ch. Lavrence, *Wstęp*, tłum. A. Skórzyńska, w: *Inscenizacje...*, s. 20.

- idee (programy studiów, projekty aktów prawnych);
- wytwory działalności intelektualnej (książki, artykuły, referaty);
- miejsca (siedziby instytucji i ich adresy).

„O uaktywnieniu nośnika decyduje ludzka pamięć. Jest ona uzależniona od własnego doświadczenia człowieka oraz jego sposobu myślenia, zaplecza umysłowego i doświadczeń życiowych, które mają wpływ na percepcję oraz zapamiętywanie rzeczywistości” pisze Marcin Kula⁹, tłumacząc wybór elementów, sposób ich zestawienia, zaniechania i pominięcia, wynikające z koncepcji „mapy” lub ze zwykłego przeoczenia.

Surowsze kryteria oceny należy przyjąć przy tworzeniu i organizacji „legendy”, „mapy”, którą stanowić powinny odnośne fragmenty prac o historii nauki i jej instytucjach, czy opracowania biograficzne. Tak skomponowane i wyposażone „mapy pamięci” zebrać można w „atlas”¹⁰ tekstów, materiałów i notatek, wykreślonych przez profesora, a przywróconych – wbrew jego woli¹¹ – do obiegu, jako spuściznę sięgającą obyczajowo czasu przed II wojną światową.

Przy zbieraniu i dokumentowaniu unieważnionych przez Jana Muszkowskiego tekstów¹² rysowała się koncepcja poszczególnych ścieżek, map i atlasu. Głównym tropem – w toku zestawiania kolejnych historii – jest oczywiście postać profesora, jego współpracownicy (Adam Łysakowski, Janina Pelcowa, Zdzisława Dąbrowska), studenci (Krystyna Michalska, Józef Gajek, Wacław Frontczak i in.). Uwagi godne są fragmenty historii Uniwersytetu Łódzkiego¹³ i jego Zakładu Bibliotekoznawstwa¹⁴.

Wśród publikacji króluje *Życie książki*, którego partie, notatki dotyczące aparatu pomocniczego, kalkulacje edytorskie i zmiany tekstu, podyktowane myślą o uaktualnieniu go, ale też sugerowane przez Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, wiele mówią o pracy nad drugim wydaniem dzieła (II. 2.).

⁹ M. Kula, *Nośniki...*, s. 55.

¹⁰ A. Warburg, *Atlas Mnemosyne. Wprowadzenie*. Przeł. K. Pijarski, „Konteksty” 2011, nr 2-3, s. 110-115.

¹¹ Poczynania takie słowami: „Ponieważ pamięć składa się z dziur, Warburg przypisuje historykowi kultury nową rolę – interpretatora tego co wyparte, «jasnowidza» (*Seher*) czarnych dziur pamięci” opisuje G. Didi-Huberman, *Atlas Mnemosyne jako montaż*. Przeł. T. Swoboda. „Konteksty” 2011, nr 2-3, s. 145.

¹² Większość odrzuconych tekstów to pokryte piśmem maszynowym – nader rzadko odręcznym – kartki gładkiego papieru w formacie A5 (spotkać można mniejsze lub A4), przechowywane w zespolach o sygnaturach 6538-6543, 6546, 6555, 6558, 6562, 6567-6572, 6574-6575, 6577-6578, 6580-6581, 6593, 6596, 6599 w Sekcji Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego.

¹³ Np. lista wykładów charakteryzujących różnorakie zawody, do których wykonywania Uniwersytet przygotowywał (autorami ich byli m.in. Helena Radlińska, Tadeusz Kotarbiński, Juliusz Saloni, Jan Dylik), czy też projekt regulaminu Rady Bibliotecznej.

¹⁴ Programy studiów, tematy prac studenckich, plany zajęć.

II. 2. Jeden z arkuszy dokumentujących zmiany tekstu drugiego wydania *Życia książki*

J. Muszkowski. Życie Książki.		II. WYKAZ POPRAWEK, ZMIAN I UZUPEŁNIENI ¹		ark. 3
Ser. 156		cała stronica skreślona, dodano nowy tekst		
" 157		" " " " " "		
" 158	w. 5 od góry	dodano: kierunki		
"	" 65	dółu skreślono: odkrywcy i badacza archiwum Zawadzkich w Wilnie		
"	" 2	" skreślono: w Wilnie		
" 159	" 1	góry skreślono: Mieczysława Opałka o księgarzach lwowskich, dodano: J. Michalskiego 55 lat wśród książek		
"	" 19	" dodano: niegdyś		
"	" 20	" dodano: i utrzymywany we wzorowym porządku		
" 160	" 6/8	" wykreślono: stanowiący - o ile mi wiadomo - jedyny warsztat poważnej pracy badawczej nad zagadnieniami księgarstwa.		
"	" 21	" skreślono: we Lwowie, dodano: gdzie indziej		
" 166	" 11	dołu skreślono: europejskich		
" 167	" 9	góry dodano: z 1908 roku		
" 168	" 1/2	dołu dodano odnośnik: Wiadomości o masowej propagandzie czytelnictwa, książki i biblioteki w Polsce Ludowej ob. rozdz. VII.		
" 169	" 1/13	góry skreślono.		
"	" 7/9	dołu skreślono		
" 170	" 7/9	góry skreślono		
" 171		cała stronica skreślona, dodano: takat. nowy		

Źródło: Zbiory BUŁ.

Topograficzny aspekt odrzuconych przez profesora pism reprezentuje po-
kazny zespół zagranicznych i polskich, w tym łódzkich¹⁵, adresów osób pry-
watnych i instytucji.

Należy zaznaczyć, iż wielość „map pamięci” prowadzi do więcej niż jednego
wykorzystania poszczególnych fotografii¹⁶, niektóre z nich z kolei nie kwa-
lifikują się do żadnego z tropów. Tropów, które nazwać można jako: „Adam
Łysakowski”, „Adresy – ogólnie”, „Adresy związane z Zakładem Biblioteko-
znawstwa Uniwersytetu Łódzkiego”, „Działalność Zakładu Bibliotekozna-
wstwa UŁ”, „Formularze i druki urzędowe”, „Janina Pelcowa”, „Pracownicy
i współpracownicy Zakładu Bibliotekoznawstwa UŁ”, „Rodzina Profesora”,

¹⁵ Jan Muszkowski w (przekreślonym) liście manifestuje swój dystans wobec miasta, w którym
przyszło mu mieszkać i pracować po 1945 r.: „Pyta Pan, czy dobrze czuję się w Łodzi. Czy może czuć
się dobrze warszawiak z krwi i kości, zwłaszcza kiedy to miasto rodzinne tak się fantastycznie rozrasta
i zmienia z godziny na godzinę. Toteż Łodzi prawie nie widuję”, lecz używając do pisania druków
Litzmannstadt Ghetto, czy dopisując do adresu „ul. Uniwersytecka” uwagę „dawniej Trębacka” mi-
mowolnie utrwala pamięć dziejów Łodzi.

¹⁶ Jako przykład służą tu obrazy wypełnionych przez profesora rewersów bibliotek uniwersy-
teckich, które znaleźć się mogą w zbiorze „Lektury Jana Muszkowskiego”, ale też i w „Formularzach
i drukach urzędowych”.

„Spotkania, konferencje, praca dydaktyczna Jana Muszkowskiego”, „Sprawy studenckie”, „Świadczenia lektury Profesora”, „Uniwersytet Łódzki”, „Zdzisława Brzozowska”, „Życie książki”.

Aby przybliżyć organizację takich „map” należy opisać – wytypowane mocą subiektywnego wyboru – np. „Adresy związane z Zakładem Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego”, gdzie znajdziemy uporządkowane chronologicznie:

- pismo do Dziekana Wydziału Humanistycznego UŁ z dn. 28 maja 1947 r., ws. wykładów z adresem Zakładu Łódź, Uniwersytecka 3 m. 3,
- pismo z dn. 1 VII 1948 do oddziału łódzkiego Państwowych Zakładów wydawnictw Szkolnych, w którym negocjowane są stypendia dla studentów Wydziału Humanistycznego UŁ będących pracownikami książki – adres: Łódź, Uniwersytecka 3, tel. 256-02,
- pismo do Naczelnej Dyrekcji Bibliotek z 2 stycznia 1949 r. ws. zasiłków dla studentów Zakładu z adresem: Łódź, ul. Uniwersytecka 59-a, parter,
- ogłoszenie z pieczętą: Zakład Bibliotekoznawstwa UŁ; Łódź, ul. Uniwersytecka 3 m. 3; telefon 256-02, o obowiązkowych wykładach z muzykologii prowadzonych przez dr Alicję Simon¹⁷, których wysłuchać należy w pok. 17 I p. przy ul. Narutowicza 65 i w pok. 14 parter, przy ul. Lindleya 3 (Il. 3.).

Jeżeli natomiast w „Lekturach Profesora” uporządkowania chronologiczne przesuniemy na plan dalszy, a dokumenty ułożymy w kolejności źródeł pozyskania pożądanego tekstu, utworzymy mapę ówczesnych instytucji książki:

- rewers Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi wypełniony ręcznie 6 IX 1948 na *Pamiętniki* Kajetana Koźmiana, t. 1-2¹⁸,
- rewers na dzieło Tadeusza Korzона o Tadeuszu Kościuszcze¹⁹ wypełniony ręcznie dla BUŁ 16 IX 1948,
- rewers dla Biblioteki Jagiellońskiej na opracowanie Wilhelma Ostwalda *Grosse Männer*²⁰ wypełniony ręcznie 20 VII 1950 (Il. 4),
- pismo z 20.09.1950 do Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej w sprawie monitu o zwrot prac: Kazimierza Różyckiego o krakowskim drukarzu dzieła *Turrecrematy*²¹ i znanego tylko z początku tytułu *Report of the Asso...*

¹⁷ J. Andrzejewski, *Simon (Simonówna) Alicja*, w: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 37. Warszawa : Kraków, 1996-1997, s. 519-520.

¹⁸ K. Koźmian, *Pamiętniki Kajetana Koźmiana obejmujące wspomnienia od 1780 do 1815 roku*. Poznań 1858, oddz. 1-2.

¹⁹ T. Korzon, *Kościuszkę: biografia z dokumentów wysnuta*. Kraków 1894, 128, 691 s.

²⁰ W. Ostwald, *Grosse Männer*. Leipzig 1909, 424 s.

²¹ K. Różycki, *Die Inkunabeln des Druckers des Turrecremata in Krakau: eine bibliographische und typographische Untersuchung*. München 1911, 49 s.

II. 3. Ogłoszenie dotyczące wykładów z muzykologii z pieczętą Zakładu Bibliotekoznawstwa U.Ł.
(1952 r.)

Źródło: Zbiory BUŁ.

Po instytucjach książek następują ślady lektur, już bez jasno sprecyzowanych nazw posiadaczy tekstów:

- kratkowana kartka A5 – s. 9 niezidentyfikowanej pracy zapisana od góry pismem maszynowym: „...die Entstehung der öffentlichen Meinung, Hamburg 1860²². – C.W. Wittig. Deutscher Zeitungskatalog. Leipzig 1865²³. – Statystykę czasopism uprawiał już wcześniej G.R. Porter. *The progres of the Nation in its various social and economical relations*. 1836²⁴.
- papier maszynowy A5 odręczna notatka z Otlea, *Traité...*²⁵ ze s. 66 dotycząca historii czcionki,

²² Tytuł niezidentyfikowany.

²³ Zapewne jest to *Deutscher Zeitungs-Katalog : Verzeichniss von 2600 in Deutschland und den angrenzenden Ländern erscheinenden periodischen Schriften mit Einschluss der politischen Zeitungen, der Tage-, Wochen- und Intelligenzblät.* Leipzig 1845-1867, zestawiany i redagowany przez Gustawa Wilhelma Wuttiga.

²⁴ G. R. Porter, *The progres of the nation in its various social and economic relations from the beginning of the nineteenth century to the present time*. London 1836-1843, 3 vol.

²⁵ P. Otlea, *Traité de documentation: le livre sur le livre, théorie et pratique*. Bruxelles 1934, 431 s.

Il. 4. Rewers dla Biblioteki Jagiellońskiej na opracowanie W. Ostwalda *Grosse Männer* (1950 r.)

Pożyczyłem z Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie na przeciąg 4 tygodni, biorąc odpowiedzialność za uszkodzenia:

Autor: Ostwald W.

Tytuł: Grosse Männer

Miejsce i rok druku Leips. 1910

Który tom 1 ilość woluminów 1

Data 20. VII. 1950 Własnoręczny podpis J. Muszkowski

Adres

Źródło: Zbiory rękopisów BUŁ.

- notatka bibliograficzna: papier maszynowy A5, s. 35 maszynopisu²⁶, zapisana od góry: „M. Manteufflowa. Falkowski Jakub. *Polski Słownik Biograficzny* t. VI s. 361-62”.

Zestawienia, jakie powstają w wyniku montażu wykluczonych przez Jana Muszkowskiego tekstów, są wytworem naszej współczesności, sposobu myślenia i pojmowania przeszłości. Materiałem są notatki i prace skazane przez profesora na zapomnienie, dlatego może wydają się atrakcyjne i godne refleksji. Dystans czasowy pozwala na wydobywanie ich z „niepamięci”, daje okazję nowego na nie spojrzenia, ponownego ich zaistnienia w zmienionym kontekście. To przeniesienie, okazja do powtórnego funkcjonowania, to szansa pozytywnego oddziaływania na obcujących ze spuścizną Jana Muszkowskiego w sześćdziesiąt lat po jego śmierci.

²⁶ Prawdopodobnie: J. Muszkowski, *Jan Siostrzyński: pierwszy litograf polski*. Łódź 1949, 24 s.

Abstract

***Verso* – what say the opposite sides of Jan Muszkowski's manuscripts collected by the Lodz University Library**

The different materials: forms, official letters, previous versions of Muszkowski's works, research and private notes – contain the knowledge about the life of the Lodz University and the Chair of the Librarianship activity, but also presents the formation of professor's scientific thought and reflection.

The presentation of the „memory map” leads to the proposition of use the methods currently used in the other disciplines.